

ANMÆLDELSER

Børns levevilkår. Redigeret af Anne Nærvig Petersen i samarbejde med en række medarbejdere fra Danmarks Statistik, Fødevarerdirektoratet, Undervisningsministeriet og Socialforskningsinstituttet. København: Danmarks Statistik 2002 (177 sider).

Børnedatabasen i Danmarks Statistik (DS), som er den væsentligste kilde til *Børns levevilkår*, er en relativ ny database. Den føjer sig ind i rækken af emnespecifikke og komplekse registre, som er etableret gennem de seneste 10-15 år med særligt henblik på forskningsmæssig anvendelse.

Børnedatabasen blev etableret i Danmarks Statistik i årene op til 1997 i et samarbejde med Socialministeriet og indeholder i dag en række oplysninger om børn i Danmark fra og med 1980 op til "omkring år 2000", som der står i forordet til *Børns levevilkår*, der er udarbejdet i samarbejde med og med støtte fra Socialministeriet. Børnedatabasens informationer er tilgængelige for forskere til registeranalyser på individniveau under den såkaldte Forskerplaceringsordning i Danmarks Statistik. Bl.a. har Center for Børne- og Ungdomsforskning på RUC brugt Børnedatabasens oplysninger.

Baggrunden for at etablere Børnedatabasen var et sti-

gende ønske om – fra forskerside såvel som fra administration og politikere – at få et bedre billede af børns liv i Danmark, end den almindelige statistik kunne give. En af forskerne var Jens Qvortrup, hvis store indsats med at placere barndommen i det (danske) sociologiske felt, efter min vurdering, spillede en ikke ubetydelig rolle i denne proces. I dansk sammenhæng skete det blandt andet gennem en artikel, der var "På sporet af en barndommens sociologi" i *Dansk Sociologi* i 1990.

Selvom familiestatistikken var blevet udbygget, og gjorde det muligt at følge også papirløst samboende par både med og uden børn, var det karakteristisk, at de registerdata og dermed den løbende statistik, der var tilgængelig om familier og husstande, så på livet fra den voksnes situation: Hvordan var den voksnes forhold i familien (enlig/gift etc.), hvor mange børn var der i familier – hos eneforsørgere, i parfamilier (se f.eks. *Befolkningens bevægelser 1991, 1993*), mens børnenes liv ikke kunne belyses – f.eks. hvor mange børn, der var enebørn, hvor stor en del, der boede med en enlig forælder etc.

I *Befolkningens bevægelser 1992*, præsenterede Danmarks Statistik for første gang en tabel over, hvor mange børn (i aldersgrupperne 0-17 år), der boede hos begge deres forældre, hos en eneforælder (mor eller far), hvor mange, der boede hos én af forældrene med en ny partner og hvor mange, der

ikke boede hjemme. Indholdet i Befolkningsstatistikregistrets familie- og husstandsmodul blev ændret og siden voksede antallet af "børne-"tabeller i den løbende statistik. I 1996 blev *Tal om børn* så udgivet af Socialministeriet. Denne var udarbejdet i samarbejde med Befolkningkontoret i Danmarks Statistik som et første forsøg på at præsentere en egentlig børnestatistik. De første analyser fra Børnedatabasen blev præsenteret i *Statistisk Tiårsoversigt 2000* i en temaartikel om børn og deres familier og omfattede en periode på 20 år.

Den nye bog om *Børns levevilkår* præsenterer livet i Danmark i dag set fra barnets synspunkt, sådan som det kan belyses ud fra Børnedatabasen samt enkelte andre datakilder, bl.a. om kost og fritid samt oplysninger om klassekvotienter i børnenes skoler m.m.. Bogen er dog alt overvejende baseret alene på Børnedatabasen. I de følgende afsnit vil jeg diskutere enkelte dele nærmere.

Bogens indhold

I otte kapitler belyses en række emner: de demografiske karakteristika ved "børnebefolkningen" (bl.a. ind- og udvandring, familieforhold og søskende), familiernes socioøkonomiske forhold (bl.a. uddannelse og indkomst), forbruget i børnefamilier, børns dagligdag (bl.a. kostvaner, skolegang og fritid), hospitalsindlæggelser, hvornår og til hvad de flytter, når de flytter hjemmefra samt den sociale arv, m.h.t. kriminalitet, arbejdsløshed og ud-

dannelse.

Det første kapitel – det demografiske – om børnebefolkningen viser børnenes andel af befolkningen fra 1960 - 2040 og udviklingen i aldersstrukturen i den samlede befolkning i samme periode. Der redegøres for udviklingen i forsørgerbyrden, bestående af en "ungebyrde" (0–17 år) og en "ældrebyrde" (65 år og derover). Ungebyrden, udtrykt i forhold til personer i den erhvervsaktive alder 18–64 år, er faldet fra 52% i 1960 til 34% i 2001, og aldringen af befolkningen har vist sig i en stigende ældrebyrde (antal 65+ årige pr. 100 18–64 årige) fra 18% i 1960 til 23% i 2001 og en forventet andel på 39% i 2040. Den samlede forsørgerbyrde var altså lavere i 2001 end i 1960, men sammensætningen og dermed også fremtidsudsigterne, er helt anderledes.

Også størrelsen af børnenes familier falder ind under det demografiske interessefelt. Det gennemsnitlige antal børn i børnefamilierne var 1,76 i 1980, 1,39 i 1990 og 1,75 i 2001 – en U-formet sammenhæng, som bl.a. hænger sammen med, at fødselstallet nåede et lavpunkt i 1983 og siden steg de næste 12 år. Ikke særligt overraskende er der færre børn i eneforsørgerfamilier (i år 2001 1,5 mod 1,8 i parfamilier med børn), og det er måske heller ikke så overraskende, at der i dag er blevet færre voksne, der bor i familier med børn: I 1980 var det 36% af den voksne befolkning, der boede i en familie med mindst ét hjemmeboende barn un-

der 18 år, men i 2001 gjaldt det for 28% af voksenbefolkningen. Dette gennemsnitstal må være påvirket af den stigende andel ældre, der jo, ifølge sagens natur, ikke har hjemmeboende børn, når de når op i pensionsalderen. Det diskuteres dog ikke i bogen, men det kan derimod tydeligt ses på Figur 1.3.2, at andelen af både kvinder og mænd, der bor sammen med børn, er faldet i hver aldersgruppe (af de voksne) fra 1980 til 2001.

Afsnittet om ind- og udvandring er også interessant. Selvom det statistiske grundlag for at følge med i både ind- og udvandring og i indvandrerbefolkningens sammensætning er blevet stærkt forbedret i de senere år, er det interessant at læse direkte om børnene, som tegner sig for mere end en femtedel af indvandringen: 26% i 1980 og 23% i 2001 (s. 19). I absolute tal har nettoindvandringen af børn ligget på ca. 4.000, men i de år, da vi fik særlovene for flygtninge fra Bosnien, var der en større nettoindvandring af børn – ca. 10.000 i 1995. I alt havde 9% af børn i Danmark i år 2001 "fremmed baggrund". Indvandrede børn udgjorde ca. 1/3 af denne gruppe, mens resten var efterkommere, dvs. børn af indvandrere, og 40% af børnene med "fremmed baggrund" havde dansk statsborgerskab.

Og man kunne blive ved med at gengive spændende tal og fordelinger: 39% af børnene i 2001 levede i en familie med deres far, mor og 1 søster eller bror, 2% hos en

enlig mor og 2 søskende. Desværre har man ikke i tabel 2.0.1. om "Børn fordelt på de almindeligste familieformer" udspecificeret gruppen af børn, der bor hos en "enlig far med eller uden søskende", som ganske vist forekommer meget sjældent. Selvom man kan finde oplysningen noget længere henne i kapitlet, burde den nok have været med også her for at gøre billedet fuldstændigt.

Men kapitlet om familieforhold skal have ros med på vejen, for familietyperne belyses ikke blot statisk, men også dynamisk over børnenes livsforløb fra fødsel til de fylder 18 år og dermed er formelt voksne. I disse mere detaljerede afsnit behandles også børn, der bor hos deres far. F.eks. havde 64 % af de 17-årige, der i 2001 boede hos deres far med en ny partner, boet sammen med 3 voksne i løbet af deres barndom (mor, far, fars nye partner) og 30% med 4 voksne. Disse 4 voksne kan enten betyde, at barnet har boet hos mor + partner og far + partner, samt selvfølgelig mor og far først, eller at faderen har haft to forskellige partnere, mens barnet har boet hos ham.

At flytte hjemmefra

Bogens sidste del belyser forskellige aspekter af de unges liv og familier: at flytte hjem fra, familiedannelse, det første barn, uddannelse, indtægt og kriminalitet, og der er en særlig beskrivelse af disse forhold blandt de unge, som er anbragt uden for hjemmet.

Jeg har valgt at se nærmere på et af de områder, som

vi har manglet viden om i Danmark, og som aktuelt er genstand for Isabella Carneiros ph.d. studium på Demografisk Forskningscenter, nemlig hvornår og til hvad de unge kvinder i Danmark flytter hjemmefra. *Børns levevilkår* er rent faktisk den første danske statistiske udgivelse, som eksplicit omhandler dette emne. Det fremgår af bogen, at i år 2001 flyttede de fleste unge i Danmark hjemmefra i 19 - 21 årsalderen. Det svarer til resultaterne af de få tidligere internationale analyser af mønstret for at flytte hjemmefra, som har inkluderet Danmark, og som enten har været baseret på vitalstatistik eller surveys. Heldigvis svarer det også til resultaterne af Isabella Carneiros registerbaserede analyse. Efter europæiske forhold flytter danskerne hjemmefra i en meget ung alder, men tendenserne svarer til det, der ses i de øvrige skandinaviske lande.

Med hensyn til udviklingen over tid, fremgår det, at de unge flytter senere hjemmefra i dag. For eksempel boede 62% af de 19-årige hjemme i 1991, sammenlignet med 68% i 2001. Sådan en forøgelse i andelen af unge, der bor hjemme, er også almindelig i andre lande, specielt i sydeuropa, f.eks. i Italien og Spanien, hvor det ikke er ualmindeligt at "unge" stadig bor hjemme til de er i slutningen af tyverne eller endda endnu ældre.

Kvinder flytter tidligere hjemmefra end mænd. Dette er generelt – endda i lande, hvor den unge ikke flytter

hjemmefra for at blive gift, men oftest for at bo alene, som f.eks. i Danmark. Det er altså ikke et mønster, der bare kan forklares ved den traditionelle aldersforskel mellem de to partnere, der vælger at gifte sig eller flytte sammen – det gælder også for dem, der flytter ud for at bo alene.

Social arv

Bogen fik en ret omfattende omtale i pressen, da den udkom. "Skolen kan bryde den sociale arv", skrev Politiken f.eks. d. 19. april 2002. Mange af tabellerne viser nemlig, hvordan børn og unge i stor udstrækning viderefører forældrenes sociale problemer. Men også, at forældrenes uddannelse betyder meget for, hvordan børnene klarer sig. Og på den baggrund får de mange opgørelser over det øgede uddannelsesomfang i de yngre generationer en yderligere dimension – betydningen for den efterfølgende generation.

De unge er i fuld gang med at uddanne sig – flere og flere – og længere og længere – end deres forældre og bedsteforældre. Som "unge" betragtes i bogen de 15-35 årige, hvorved man kan følge dem til en alder, hvor uddannelsen kan betragtes som afsluttet. I denne aldersgruppe var 40 % af kvinderne og 36 % af mændene i gang med en uddannelse. Blandt de 23-årige var mere end 50 % af kvinderne men "kun" 39 % af mændene under uddannelsen i år 2000.

Det, man ikke kan se af opgørelser som disse, der er ba-

seret på indberetninger fra etablerede uddannelsesinstitutioner, er, om mændene i stedet er begyndt at få deres uddannelse på en anden måde – måske gennem firma-interne kurser og videreuddannelsesforløb, som alligevel hjælper mændene op på en højere plads i hierarkiet og et højere lønniveau. Men under alle omstændigheder er der sket en kraftig forandring for de unge kvinder (s. 145). På ti år – fra 1989 til 1999 – er andelen af 35-årige kvinder, der ikke har fået en erhvervsuddannelse efter grundskolen eller efter en gymnasial uddannelse faldet fra 48 % til 34 %. Herved er kvinderne kommet på niveau med mændene, hvoraf 33 % i 1999 (mod 35 % i 1989) ikke havde en erhvervsuddannelse.

Børns levevilkår er naturligvis ikke en bog, man læser fra ende til anden, og det er heller ikke en bog med avancerede statistiske analyser og teoretiske forklaringsforsøg. Men det er en bred og gennemarbejdet præsentation af fakta om børns levevilkår, og den kan bruges som opslagsbog, eller til at give et overblik over et område. Og til det formål er den god og den udfylder helt klart et hul i vores viden om børns vilkår i dag. Samtidig er det en god illustration af de forskningsmæssige muligheder i Børnedatabasen, som forhåbentlig vil blive brugt af mange forskere fremover.

Lisbeth B. Knudsen
Institut for Sociale
Forhold og Organisation,
Aalborg Universitet

**Margareta Bäck-Wiklund & Tommy Lundström (red.):
Barns vardag i det senmoderna samhället. Stockholm:
Natur och Kultur
2001 (241 sider).**

I denne lille letlæste, svenske antologi præsenterer en række forskere i socialt arbejde forskningsresultater om børns liv i det moderne samfund. Hverdagslivet er det fælles omdrejningspunkt, den forskningsmæssige indfaldsvinkel til de fleste bidrag, men det er nogle ganske forskellige hverdagslivsarenaer, artiklerne afdækker. Mens en forfatter fx undersøger børns hverdagsliv i en typisk 80'er-forstad, dykker en anden ned i fem børns erfaringer med en slags gruppeterapi for børn af misbrugere; en tredje undersøger hverdagslivet for børn i familiepleje, en fjerde børns opvækst hos enlige forsørgere, en femte foretager en tekstanalyse af et tidsskrift om børn og unge osv.

I antologiens indledning får vi en første introduktion til det moderne samfund: Individualiseringen, den kulturelle frisættelse, opløsningen af familierelationer, det nye børnesyn og andre modernitets-ikoner, som vi efterhånden kan recitere i søvne som det moderne modsvar til aftenbønnen. Herunder også karakteristika, der kan synes irrelevante i forhold til de efterfølgende artikler, fx om detaljer i udviklingen i den svenske socialtjänstes indsatser over for udsatte

børn og familier, at homoseksuelle par nu legalt set eksisterer på lige fod med heteroseksuelle par m.v. Men også den interessante oplysning, at man i Sverige kan pålægge forældrene fælles forældremyndighed i forbindelse med samlivsophør, selvom det er *mod* den ene forælders vilje.

I den første temaartikel giver Margareta Bäck-Wiklund en mere udfoldet beskrivelse af det senmoderne familieliv og børns hverdag, baseret på bl.a. Bauman, Beck-Gernsheim samt Giddens. Her præsenteres vi (igen) for individualiseringen, for forhandlingsfamilien og barnet som projekt for forældrene, familiens død og de udskiftelige relationer, og for det nye børnesyn. Med udgangspunkt i bl.a. Prout & James (1990) samt Quorstrup (1994 og 1999) fremlægger MBW de efterhånden velkendte tanker om, at barnet nu ansues som subjekt, en selvstændig social aktør med særskilt status, hvis tanker og adfærd forskningen bør afdække på nye måder (bl.a. er antologien spækket med citater fra interviewede børn). Hverdagslivsperspektivet er hele ideen bag antologien:

Vardaglig är också den bokstavliga innebörden av trivial, något som alltid finns eller försiggår och som vi inte lägger särskild vikt vid. Det er emellertid här som den teoretiska styrkan i vardagslivsforskningen kommer in, ty *det specialla med*

vardagslivsbegreppet är, at det inte har någon direkt knytning till plats eller rum utan genomsyrar våra liv på tvärs mot alle institutioner och lokaliteter (p. 48).

Beskrivelsen af, hvordan man kan gå til hverdagslivets sociologi, er fin, mens beskrivelsen af familier og børn i det senmoderne samfund er på et meget generelt niveau, som efterhånden er blevet præsenteret mange gange i litteraturen de seneste ti år. Jeg savner, at MBW forholder sig lidt kritisk til modernitetsteoriene. Hvor stærkt er moderniteten egentlig slået ned i vores hverdagsliv, og hvad betyder de store kulturelle forskelle i befolkningen for modernitetens gennemslag? Og oplever det enkelte menneske i praksis, at familierelationerne er så udskiftelige, som Giddens citeres for?

Bodil Rasmusson har valgt at fokusere på børn i et typisk 70'er-forstadsområde ud fra den betragtning, at vi ofte tematiserer disse forstadsområder ud fra negative vinkler: Betonslum, ghettoisering, naturforladte, kønsløse etc. Hun undersøger, hvordan børn tilegner sig netop dette lokalområde som et eget rum, med fokus på begreberne tidsrum, fysiske rum og sociokulturelle rum.

Via børns beskrivelser, tegninger, dagbøger, fotos, egne "kort" over området samt individuelle og gruppeinterview afdækker BR, at også i de "kedelige" forstadsområder skaber og bruger børnene et utal af mulighe-

der for organiserede og uorganiserede aktiviteter i og uden for hjemmet. En af pointerne er, at børnene gerne udnytter de forhåndenværende faciliteter på en anden måde, end de var tiltænkt. "... så kan man göra saker på olika sätt fast det inte är till för det..." (p. 65). Vigtige fysiske rum er legepladser og klatrestativer – der begge gerne må være endnu større og mere varierede. Det er gemmesteder og udsigtspladser, pladser, hvor man kan mødes og pladser, hvor man kan slappe af.

I beskrivelsen af børnenes sociokulturelle rum afdækkes nogle temaer omkring trykthed/angst over for trykthed/sikkerhed. Ved at spørge børnene afdramatiseres en række farer/udfordringer, idet børnene har udviklet strategier til at mindske disse udfordringer. BR vurderer, at hvis man havde spurgt forældrene, ville nogle af disse forhold stå i et langt mere negativt eller urovækkende skær.

Margareta Hydén har nyligt gennemført en narrativ analyse af bandede samarbejdssamtaler med 34 forældrepar (her er barnet altså ikke talerør). Samarbejdssamtaler er rettet mod forældre i forbindelse med skilsmisse, og gennemføres af særligt uddannede samtaleledere, ofte med et forløb på 3-5 samtaler. Formålet er at hjælpe forældrene til at sætte barnet i centrum og nå til enighed om centrale konfliktpunkter, hvad angår omsorg og samvær.

Hydén redegør for den begrebsmæssige forankring

for den "efterkernefamilieform" familieform, og hvordan denne adskiller sig fra kernefamilien, fx fraværet af fælles hjem, hvorved de rumlige og tidsmæssige aspekter (hvem skal være hvor og hvornår?) får en stor betydning. Efter skilsmissen skal familien rekonstrueres med nye vaner, regler og hverdagslivsmønstre. Hydén rejser det grundlæggende spørgsmål, hvorvidt vi mangler ritualer til at markere overgangen fra kernefamilien til det, hun har valgt at betegne som "det efterkernefamilie projekt" – familien efter opløsningen. Når vi går ind i parforhold og ægteskab, er der flere veldefinerede ceremonier (fx forlovelse, borgerlig vielse og kirkebryllup) – men ikke når vi går ud af det

Hydén's analyse viser, at uenigheder mellem forældrene ofte udspiller sig over temaet trykthed-trykthed for barnet, samt struktur, faste vaner og rutiner. Hensyntagen til barnets trykthed fremføres som tungtvejende argument, ofte af den forælder barnet bor hos. En del af argumentationen går ud på at etablere en grundberetning om den anden forælder som "den problematiske andra". Denne beretning kan fortolkes som en del af rekonstruktionen af det nye, individuelle forældreskab.

En af Hydén's afsluttende overvejelser går på, om denne tilgangsvinkel til samarbejdsaftalerne giver forældrene den rigtige hjælp – eller om problemfokuseringen snarere skaber nye problemer og leder forældrene

ind i en strid, hvor "den som får mest tid vinner". Måske ville det være mere hensigtsmæssigt at invitere til en samtale om, hvad forældreskabet skal indeholde og hvilke forandringer, der er nødvendige? Hun anslår to løsninger på problemet. Den ene er at skabe *homogene familier*, hvor den forælder, barnet bor hos, har stort set uindskrænket ret til barnet ift. denne anden forælder. Det er denne familieform, der ifølge samtaleanalysen praktiseres mest. Den anden løsning er at etablere *heterogene familier*, hvor man bryder med traditionelle forventninger til familieliv om forudsigelighed og repetition og i stedet koncentrerer sig om at lære barnet at mestre forskellige situationer og uforudsigelighed.

Begrebsindholdet i "*heterogene familier*" ligger ganske godt i forlængelse af en modernitetsforståelse – og er vel en form, som nogle danske forældre søger at praktisere i nogen udstrækning. Mit beskudne kendskab til skilsmisселitteratur og skilsmisселpraksis siger mig imidlertid, at også denne form for efterkernefamilie rummer potentialet til endeløse rækker af diskussioner forældrene imellem og fordrer meget stor tillid til og tolerance af den andens forståelse, fx af hvad et godt børneliv indebærer.

Det sidste bidrag, der skal nævnes i denne sammenhæng¹, er Thomas Lindsteins studie af børns oplevelse af deltagelse i en terapeutisk inspireret "selvhjælpsgruppe" for misbrugerbørn på in-

stitutionen Ersta Vändpunktet i Stockholm. Gruppearbejdet, som varetages af erfarne gruppeledere, foregår over 15 sessioner, og er baseret på fire hovedtanker: 1) At vende håbløshed til håb, bl.a. ved at få barnet til at indse sin egen begrænsning mht. at få forælderen til at ændre adfærd (overinvolvering), og til gengæld at opleve sig selv som værdifuld med ret til egen hjælp. 2) At dele erfaringer åbent. 3) At skabe rytmer, regler og struktur i gruppen, set i lyset af, at disse børn ofte lever et dagligt præget af det diametralt modsatte. 4) At betone børns rettigheder og positive grænser for at lære dem at beskytte sig selv.

Lindsteins analyse bygger på interview med fem børn henholdsvis et halvt år og fire år efter deltagelsen i gruppen, og hvert barns oplevelser af gruppen gennemgås for sig. Jeg vil ikke her gå ind på, hvilke særlige problemstillinger det enkelte barn havde inden for den fælles referenceramme at være barn af en misbruger.

...vart och ett av barnen hade gått på Vändpunkten "på sitt eget sätt". De hade tagit till sig någon speciell tanke, slogan eller något förhållningssätt... (p. 208).

Opsamlende kan man imidlertid konstatere, at fire af de fem børn har haft stor nytte af at deltage i gruppen (men der er også et eksempel på det modsatte). Gruppen har været en hjælper i en svær

fase i livet. Har åbnet for alt det, der er unævneligt i andre sammenhænge, og den har ikke mindst givet det enkelte barn nogle helt konkrete redskaber til at håndtere en hverdag med forældre, der drikker, skændes, er voldelige, svigter aftaler og i det hele taget forsømmer omsorgen for barnet. Når vi nu ikke kan anbringe enhvert af de 10-15 pct. af alle børn, der oplever at bo hos forældre med alkoholmisbrug, kan denne indsatsform måske være et interessant og ikke voldsomt ressourcekrævende alternativ for en række børn og unge?

Alt i alt kan den store spredning i bidragene på den ene side ses som en styrke, hvis man interesserer sig for det metodiske aspekt og bredden i kvalitativt orienterede hverdagslivsstudier med børn. På den anden side kan man som læser sidde med det indtryk, at spredningen er overordentlig stor, og at man typisk har en interesse i at vide lidt mere om færre områder. Især tekstanalysen af tidsskriftet *Børn og Unge* falder lidt ved siden af de øvrige bidrag. Antologien bygger stort set på længe kendte teoretiske bidrag til forståelse af moderniteten, men giver via de konkrete forskningsprojekter ny viden om børns hverdagsliv i moderniteten. Den er let at læse og derfor velegnet for de grupper, forfatterne selv har rettet bogen til, nemlig uddannelser inden for socialt arbejde og læreruddannelsen.

Anne-Dorthe Hestbæk
Socialforskningsinstituttet

Noter

1. Ikke nævnt i denne anmeldelse er således Maren Baks artikel om børn i enemorsfamilier, som er så glimrende afrapporteret i Danmark tidligere, Gunvor Anderssons artikel om hverdagslivet for børn i familiepleje og endelige Tommy Lundströms tekst- og billedanalyse af det svenske tidsskrift, *Barn og ungdom*, udgivet af Barnens Rätt i Samhället.

Connie Carøe Christensen & Pernille Hohnen: *Betingelser for børns sociale ansvar*. København: Socialforskningsinstituttet 2002 (177 sider).

Hvad er i praksis betingelserne for, at børn lærer at tage sig af hinanden og at hjælpe hinanden? Og stilles der i de forskellige sammenhænge krav til børn, der har mange ressourcer om at "stille sig til rådighed for andre"? (side 11).

Det er de overordnede spørgsmål, forfatterne sætter sig for at belyse i Socialforskningsinstituttets seneste publikation: *Betingelser for børns sociale ansvar*. Bogen er baseret på en undersøgelse af forskellige typer børnefællesskaber i skole, fritid og familie og diskuterer netop betingelserne for udviklingen af socialt ansvar. Undersøgelsen understreger skolens store betydning for denne

udvikling og konkluderer, at der generelt mangler fokus på sociale mønstre og fællesskabets sammenhænge. Det gælder også i fritidssammenhænge og blandt forældre, og selvom mange voksne betoner betydningen af omsorg og hensyn, er det i praksis overladt til børnene selv, hvorvidt de vil hjælpe eller tage sig af andre. Det er de tankevækkende hovedkonklusioner i denne publikation, hvis svaghed imidlertid er ambitionen om at undersøge mange forskellige sammenhænge. Selvom bogen er både velskrevet, anbefalelsesværdig og berigende har undersøgelsestiden nok været for kort til at komme tilstrækkelig dybtgående rundt om alle sider af dette komplekse emne. Det skal imidlertid ikke afholde nogen fra at læse den; bogen er et interessant afsæt for diskussion af de kulturelle og sociale processer, der producerer ansvarsfølelse og solidaritet i samfundet i dag.

Emnet for bogen er som nævnt betingelserne for børns sociale ansvarlighed, som forfatterne har udforsket gennem en kvalitativ undersøgelse af børn i to 6. klasser på en skole i en kommune i Københavns Amt. Undersøgelsen har strakt sig over to måneder, hvor børnene er blevet observeret og interviewet i skolen, og er i nogen grad observeret i klub og i andre organiserede aktivitetstilbud (ridning, kor, fodbold) og til modersmålsundervisning. I alle sammenhænge er de relevante voksne blevet interviewet (lærere, klubpædagoger, aktivi-

tetsledere) om deres opfattelser af formålet med det pågældende institutionstilbud, børnenes sociale organisation og ansvarlighed. Også 12 forældrepar er blevet interviewet om ansvarsfordeling i familien, forholdet til andre forældre og samarbejdet mellem forældre, pædagoger og lærere. Der er således brugt forskellige kvalitative metoder for at belyse betingelser for ansvarlighed i forskellige typer fællesskaber, ikke som en generel repræsentation, men som en belysning af betingelserne i bestemte sociale organisationsformer.

Denne metodiske tilgang giver afsæt for en vedkommende diskussion af karakteren af forskellige børnefællesskaber og de muligheder og begrænsninger for hjælpsomhed og omsorg, som disse fællesskaber rummer. Et af bogens vigtigste afsæt er således, at socialt ansvar ikke isoleres til et spørgsmål om individuel handle måde eller kompetence, men ses som et forhold, der opstår i samspillet mellem individer og de kontekster, de befinder sig i. Socialt ansvar er på én gang et individuelt forhold, en relationelt betinget handle måde og en kontekstbestemt omgangsform, som rammesætter de individuelle handle måder. Der lægges undersøgelsen igennem mest vægt på de relationelle aspekter, dvs. former for fællesskab og positioner mellem børnene og de kulturelle forestillinger om hierarki, ensked, lighed og socialitet, som skaber betingelserne for børnenes

ansvarlighed.

Den empiriske del af bogen rummer to kapitler om skolen, ét om fritidslivet og ét om familiens betydning for børns sociale ansvar. Især kapitlerne om skolen er interessante, for her viser forfatterens observationer to forskellige typer fællesskaber, der har konsekvenser for udøvelsen af socialt ansvar. Forfatterne skelner mellem, hvad de betegner som "alliancefællesskabet" og "sidemakkerfællesskabet", som to måder at strukturere social omgang i en klasse.

Alliancefællesskabet er i høj grad reguleret af børnene selv. Det er baseret på de venskabsrelationer, som børnene skaber, og som opdeler klassen i forskellige delvis lukkede grupper. I en sådan organisation opstår der hierarkier mellem grupperne, og adgang til klassens fællesskab er således betinget af adgangen til en gruppe. Inden for grupperne er der udstrakt tilgængelighed og ansvarsfornemelse, mens der imellem grupperne markeres utilgængelighed og ligegyldighed. Der er således et udtalt socialt ansvar over for børn, der ligner hinanden, men ikke over for børn, der opfattes som anderledes dvs, dem, der står uden for gruppen.

Sidemakkerfællesskabet er en anden form for social organisation domineret af opfattelser af lighed og et ideal om ensshed. Der er i dette fællesskab en høj grad af lærerstyring f.eks. i forhold til siddepladser og samarbejdsrelationer. Som forfatterne

pointerer, er der her et krav om hjælpsomhed og inklusion, så børn, der ikke har tætte venskabsrelationer, alligevel inddrages både fagligt og socialt. Der kræves således et "minimumsniveau af indbyrdes ansvar og forpligtelse over for alle i klassen" (side 14). Imidlertid medfører denne fællesskabsform, at venskaber bliver et privat-anliggende, som ikke kan drøftes i det offentlige rum, der jo er præget af en tilsyneladende rummelighed. Nogle børns mangel på venner eller position bliver dermed til et personligt problem, som de selv er ansvarlige for.

I kraft af en dominerende forestilling om ens og lige relationer blandt alle børn usynliggøres det problem, at nogle børn oplever at blive "lukket ude" (side 14).

Forskelle bliver nedtonet, og de ressourcer stærke børn bliver således ikke bedt om at tage sig af de børn, der står svagere fagligt eller socialt.

Diskussionen af disse fællesskabstyper er interessant, tankevækkende og bogens stærkeste kapitler. Inspireret af antropologen Marianne Gullestads refleksioner over legitime måder at vise social utilgængelighed på gennem såkaldte "symbolske hegn", får forfatterne peget på nogle principper for social omgang, der har rækkevidde langt ud over børnefællesskaber. Samtidig påviser de skolens betydning for reguleringen af samvær og udviklingen af social ansvarlighed og flytter

som sagt diskussionen til et kulturelt snarere end et individuelt niveau. Forfatterne demonstrerer, hvordan årsager til konflikter og sociale problemer individualiseres i begge skoleklasser – og i øvrigt også i klubben – uden at den sociale sammenhæng, som konflikterne opstår i, inddrages. Derved får de svage eller ensomme børn i praksis selv skylden for deres position, og forfatterne påviser, hvordan andre børn kan fralægge sig ansvar under henvisning til, at det er de perifere børns egen skyld. Det virker overbevisende og velargumenteret og skærper appetitten efter flere af sådanne analyser.

Den sidste tankevækkende pointe, der skal fremhæves her, er i bogens præsentation af interviews med forældrene. Her viser forfatterne, at forældrene på én gang argumenterer for fælles ansvar og omsorg for de svage og samtidig er bekymrede for dårlige sociale påvirkninger. Det fremgår, at forældrene generelt finder ulige relationer problematiske, og mener at der er grænser for hvor meget ansvar, børn skal have. Som det påpeges bliver socialt ansvar med denne optik et spørgsmål om lyst snarere end forpligtelse. Det er ikke de ressourcer stærke børns ansvar at tage sig af ensomme børn. Dertil kommer, at forældrene i vid udstrækning mangler information om de sociale sammenhænge specielt i skolen. Det synes ikke at være legitimt at informere om klassens sociale trivsel eller fortælle andre forældre om problem-

børn, og forældre har derfor ikke mange muligheder for at påvirke det sociale miljø.

Bogens svaghed ligger i dens bredde og dens ambition om at belyse social ansvarlighed i mange sammenhænge. Netop argumentet om, at forskellige typer fællesskaber rummer forskellige betingelser for udvikling af socialt ansvar, har fået forfatterne til også at inddrage de sammenhænge, som børn indgår i efter skoletid. Her er både børn og fritidsledere blevet interviewet om fællesskabets karakter for at belyse betingelser for socialt ansvar. Det virker imidlertid mindre overbevisende, først og fremmest fordi fritidsaktiviteterne er så mangfoldige, at forfatterne ikke har kunnet foretage de samme observationer som i klassesammenhængen. Man får ikke nær samme fornemmelse for disse fællesskaber, der også behandles væsentligt mere overfladisk og præsenteres mere opremsende end skolehverdagen. Det havde nok krævet mere tid, end forfatterne har haft til rådighed, at afdække fritidslivet dybtgående. Imidlertid får man også her nogle interessante indsigter i 6. klasse elevers sammensatte og forskelligartede fritidsliv. Således aner vi en socialt bestemt opdeling af hverdagslivet i "parallelle rum", hvor nogle klassekammerater aldrig mødes efter, at skoleklokken har ringet dagens afslutning. Tydeligst vises det i forhold til tosprogede børn, der ikke går i klub men til modersmålsundervisning, men også andre adskillelser mellem

f.eks. klubbørn og ridepiger skitseres, uden at vi dog får helt nok at vide om disse fællesskaber til at kunne vurdere dem.

Sammenfattende kan man sige, at der er tale om en velskrevet bog, der fint opridses et uhyre vigtigt problemfelt uden dog at kunne gå i dybden i alle de berørte kontekster. Bogen behandler seriøst sit emne på en overbevisende måde og er som sådan en vigtig indgang til en forhåbentlig grundig diskussion af normer for social opdragelse og ansvarlighed. Den er anbefalelsesværdig for enhver, der interesserer sig for opdragelse, læring, social udvikling og velfærdssamfundets solidaritetsprincipper. Tilbage står kun at ønske, at de to forfattere eller andre med samme interesser forsker videre i dette vigtige emne, gerne med et mere dybdegående observationsstudie end SFI her har givet mulighed for.

Eva Gulløv
Danmarks Pædagogiske
Universitet

Kim Rasmussen & Søren Smidt:
Barndom i billeder – børns fotografier set som ytringer om en kultur i bevægelse.
København: Akademisk Forlag 2002
(160 sider).

Kultursociolog Kim Rasmussen og psykolog Søren Smidt har i flere publikationer sat den institutionaliserede barn-

dom under lup og ofte i et institutionskritisk perspektiv. De har været kritikere af den mere og mere skemasatte, voksendominerede og fysisk indhegnede barndom. De har forsøgt at komme fri af belastede begreber som "socialisation", "tilpasning" og "agenter" og i stedet introduceret begrebet "arena". Med en arenaforståelse ses børn ikke som mere eller mindre passive ofre for socialisering, men som aktive aktører, der er med til at skabe deres eget liv, identitet og kultur. Både børn og voksne befinder sig på mange forskellige arenaer hver dag, og på disse udkæmpes der små og store kampe om magt, normer og betydning. Og børnene er med til at skabe og iscenesætte disse kamp (s.12). Desuden har de talt imod et alvidende voksenperspektiv, der tror sig i stand til at vide, hvordan børn har det, og hvordan børn er. De har villet afmontere de voksnes monopol på at beskrive og definere børn og børnekultur

Rasmussen og Smidt har igennem snart mange år været med til at sætte fokus på helt almindelige og ualmindelige børns helt almindelige, selvfølgelig og unikke verden. De er på udkig efter gemte og glemte huler, og ikke mindst børns måder at gå til hverdagen på, især de kontra-intentionelle i forhold til de af de voksne tiltænkte. De har stædigt insisteret på, at sociologien er forpligtet på – ikke bare familiesociologi – men også børnesociologi (barndomsforskning). Forskningsparret befinder

sig midt i flokken af barndomsforskere, der eksplícít arbejdet på at udvikle teori, metoder og metodologi, der forsøger (og ind imellem formår) at det skræve over mange forskningstraditioner.

Intentionen i bogen *Barn- dom i billeder* er at se og fremdrage aspekter ved barndommen, som børnene ser dem. Aspekter som enten skjuler sig for det voksne blik, eller måske ikke synes oplagte eller interessante at fokusere på, men som er centralt i børneperspektiv. Målet er en indsigt i disse børns borneliv omkring årtusindskiftet. Ifølge Rasmussen og Smidt er det børnene, der ved mest om nutidens barndom, som den opleves og erfares, fordi de befinder sig i den. Børnenes synsvinkel er specifik, konkret og detaljeret. De voksnes er derimod både abstrakt, almen og generel. Voksne kan desuden, med deres evne til abstraktion, sætte nutidens barndom ind i et overordnet perspektiv (s. 13). Rasmussen og Smidt stiller sig på børnenes side, ønsker at være en form for talsmænd eller analytikere (oversættere) af det, som vi voksne enten ikke ser eller ikke vil se.

Rasmussen og Smidt vil have indsigt i børns liv via børnene selv. De arbejder konkret empirisk og ønsker med denne bog, at formidle deres undersøgelse til en bred kreds. Konkret fik de i perioden 1998 og 1999 88 børn i alderen 5-13 år til at deltage i deres empiriske projekt. Børnene fik udleveret et engangskamera, som

de gennem en uge tog med sig og fotograferede det, de havde lyst til. Billederne blev fremkaldt, og Rasmussen og Smidt mødtes med børnene, som her fortalte hvad der var på billederne. Disse samtaler blev optaget på bånd. På den måde får børnene vist og fortalt om det liv, de lever, og hvordan de oplever det. Derefter kunne forskerne træde tilbage og se på disse 2000 fotografier og lytte til timevis af bandede samtaler. Materialet kunne så bearbejdes, analyseres og perspektiveres. Det har ført til ni kapitler, som tematiserer kvarteret, skole og daginstitution, hjem og familie, fritidsinteresser, medieforbrug, arbejde (lektier, pligter, lønnet arbejde) og forbrug.

Hvert kapitel indledes med en mere samfundsbeskrivende, og i nogle af kapitlerne historisk, tilgang. F.eks. åbnes kapitlet "Børns hjem og familier – de mange relationer" med en diagnosticering af de nye familiemonstre. Herefter er der en vekslen mellem analyser af det konkrete empiriske materiale, hvor fotos og længere citater fra samtalerne med børnene er grundlaget. Dette perspektiveres så på kryds og tværs til de inden for barndomsforskningens *grand old men*: bl.a. William Corsaro, Allison James, Allan Prout, Chris Jenks, Jens Qvortrup og så den mere trendy (som efterhånden er referenceramme i næsten enhver nyudgivelse) Anthony Giddens. Bag det hele fornemmes en grundig skoling i den tyske socialisationsteori, hvor bl.a. Oskar Negt og Thomas Ziehe

har været læremestre. På denne måde kommer de langt omkring. Det er både oplysende og velskrevet.

Det er heldigt (og bekvemt), at materialet åbenbart lægger op til livtag med alle disse områder i barndommens landskab. Men som læser er man uden mulighed for at kigge forskerparret over skuldrene. Som tidligere skrevet gør de et nummer ud af at frasige den voksne monopole på at udtale sig om børn; men de kommer til at indtage en anden monopoliserende udsigelsesposition. Som læser har man ikke en kinamands chance for at følge og efterspore, hvad børnene reelt har sagt. Selvfølgelig er der som nævnt masser af lange citater, men de passer alle til de tematikker, de er sat til at tydeliggøre eller illustrere. Hvis der er noget der *ikke* passer ind, hvis børnene har taget billeder som måske ville gøre fortolkningerne endnu mere komplekse, så fremgår det ikke. Jeg undrer mig i hvert fald over nogle af de analyser, Rasmussen og Smidt foretager. Et eksempel, som senere bruges som centralt i det konkluderende, er brugen og udfoldelsen af et par billeder fra institutionsverdenen. Det ene forestiller en pædagog foran en tavle. Han kigger på fotografen, holder hånden på et paptræ. Det andet forestiller en lærer foran en tavle. Begge er involveret i noget, som er relateret til deres funktioner. Hun underviser i dansk og skriver på en tavle. Han er pædagog og står med noget, som han eller nogle børn har

lavet. Så meget kan jeg se. Men Rasmussen og Smidt kan se meget mere. De udleder en lang række forhold om lærernes styrende position, frem for den afslappede som er pædagogens position. De hævder, at pædagogerne ikke er så fremtrædende og indgribende som lærerne. Jeg kan ikke se, om billederne er taget af det samme barn, om hvor mange (antallet af billeder) der findes som disse. Ej heller om billederne hænger sammen, eller om nogle af børnene eksplicit taler om forskellen mellem de to faggrupper. Børnenes alder kan også betyde noget i deres forhold til, eller måden at tage billederne af henholdsvis pædagoger og lærere. Rasmussen og Smidt skriver i det afsluttende kapitel (s.153), at kateder, tavle og lærer er fast inventar i børnenes fotos og fortællinger fra skolen – men hvordan? Hos hvor mange børn? Hvad skal der til for at noget gøres til "et fast inventar"? Kvantiteten i materialet gøres ikke eksplicit.

Jeg kan ikke alle steder følge forholdet mellem det enkelte foto og de fortolkninger, der sker hos forskerne, som ophøjes til generelle udsagn. På den side fremstår billederne som unikke udsagn, og samtidig tillægges de repræsentationsværdi. Ind imellem husker Rasmussen og Smidt at sige "oftest", "man fornemmer en stemning", "det synes som om"; men ind imellem bliver de absolutte og skriver eksempelvis "børn oplever..." (s. 64). Her tillader de sig at udtale sig om, hvad "børn som

sådan" gør, hvordan børn (næsten som en stamme) oplever og tænker rationelt, specifikt og konkret. I det omtalte eksempel kommer et par billeder til at udsige et alment udsagn, som passer meget godt ind i allerede etablerede forventninger til lærerne/pædagogerne. Måske har forskernes eget perspektiv indlejret sig i den synsvinkel, der er lagt på billedmaterialet. Den anden monopoliserende udsigelsesposition, som Rasmussen og Smidt placerer sig i, kommer på sådanne måder til at udmønte sig i, hvad man kunne kalde forskernes egne produktive fordomme.

Når dette generer mig, er det fordi Rasmussen og Smidt gør en dyd ud af at stå på børnenes side. De vil lytte, være i øjenhøjde, indtage børnenes perspektiv. Men de insisterer også på, at forskeren kan og skal mere end det. Han skal analysere og perspektivere. Alt sammen glimrende. Men der er mange muligheder for mudder eller "støj" i fortolkningerne. Der er eller kan være et skisma i det, børnene har fotograferet, de forforståelser børnene har haft, da de tog billederne, det børnene måske troede de skulle eller kunne tage billeder af, og så de betydninger, som de tillægges hos fortolkerne. Ikke at jeg hævder, at Rasmussen og Smidt ser og hører "forkert", men fortolkningsmulighederne er mange i denne form for kvalitativ forskning, og i *Barndom i billeder* kommer fortolkningerne sine steder til at fremstå som sandheder. Det er et stort og svært

metodologisk forhold, som i denne publikation ikke gøres til genstand for refleksion.

På alle barndommens arealer er der forandring og fornyelse tilstede (s. 152). Samfundet har accelereret forandringerne og bevægelserne. Rasmussen og Smidt påpeger med denne undersøgelse, at børn ikke betoner forandringerne og det brudfyldte, ikke beretter om presset, som mange familier er sat i mellem arbejde, karriere og familie, ikke føler sig fremmedstyrede og inde-spærrede. De skriver:

tager man udgangspunkt i børnene, får man lettere øje på de træk, som er præget af kontinuitet og permanentens – også i de brudte familier (s. 61).

Børnene forliger sig med de nye familiemønstre. De konkluderer, at materialet viser, at børnene stadig oplever familien som centrum og det udgangspunkt, som deres eget liv udgår fra (s.153). Børn forholder sig de givne livsbetingelser som selvfølgelig og naturlige. Anderledes paradokser er imidlertid opstået: Åbenhed og lukkethed går hånd i hånd, frisættelse og pres kommer til at hænge sammen, fremmedsatte rammer og strukturer går i clinch med børnenes selvbestemte og selvskabte betydningsindhold.

Rasmussen og Smidt forundres, børnene ikke, hvilket man så som læser kan forundres over.

Barndom i bevægelse er en

fin, men ikke uproblematisk lille bog. Absolut anbefalelsesværdig. Den kan i sin måde at fremstille den komplekse barndom fungere som populærvidenskab, og den formår at fremdrage elters oversete aspekter i nogle børns måder at gå til og forstå verden på. Men dens undladelsessynd eller egen blindhed på det metodologiske område bør vække til eftertanke, når man bedriver kvalitativ forskning.

Ida Wentzel Winther
Danmarks Pædagogiske
Universitet

**Mai Heide Ottosen
& Tea Torbenfeldt
Bengtsson: *Et differenteret fællesskab. Om relationer i børnehaver, hvor der er børn med handicap.* København: Socialforskningsinstituttet 2002 (217 sider).**

Hele formiddagen har Mia [6 år, Downs syndrom] været på tur med sin stue. Om eftermiddagen er alle børn på legepladsen. Mia forsøger gentagne gange at løbe indenfor, men bliver hentet ud af en pædagog hver gang, selv om hun protesterer. Mia sætter sig og ligger alene i sandkassen med et skib. Efter et stykke tid sætter hun skibet fra sig og lægger sig ned i sandkassen, hvor hun bliver liggende, indtil en

pædagog finder hende og beder hende rejse sig op (p. 131).

Dansk handicappolitik har de sidste 25 år været præget af tanker om integrering og normalisering. Handicappede skal ikke (længere) gemmes bort i totalinstitutioner og usynliggøres for det øvrige samfund, men leve så tæt på en normal hverdag som muligt. Det gælder også børn med handicap. Den socialpolitiske intention er således, at et fysisk eller psykisk handicap bedst imødekomes via integrering i almindelige institutionstilbud, hvor barnet på ligeværdig vis får del i fællesskabets værdier og rettigheder såvel som de opgaver og pligter, dette forudsætter.

Spørgsmålet er, i hvilket omfang denne politiske målsætning lykkes. Det vil sige om bestræbelserne på integration rent faktisk når ud over det formelle og funktionelle niveau og sikrer disse børn deltagelse i det sociale og følelsesmæssige fællesskab. Denne relevante problemstilling belyses i en udgivelse fra Socialforskningsinstituttet, som er blevet til på Socialministeriets foranledning. Grundlaget for undersøgelsen er et observationsstudie, foretaget i 8 kommunale daginstitutioner, der alle har tilknyttet børn med fysiske eller psykiske funktionsnedsættelser. I alt 29 børn er blevet fulgt, de fleste i alderen 4-5 år.

Forfatterens udgangspunkt er en sociologisk og relationel præmis om, at det der foregår i børns ansigt-til-

ansigt møder ikke alene kan forklares ud fra de observerede situationer. Samspejlet er kontekstuel defineret, og for at kunne forklare graden af social integration (eller manglen på samme) er det nødvendigt at fokusere på disse institutionelle og strukturelle vilkår. Det gælder de overordnede rammer i form af lovgivning på området og kommunernes administration af samme såvel som de enkelte institutioners regler og rutiner, herunder personalets samarbejde og den pædagogiske tilrettelæggelse.

Dette bredt forankrede, kontekstuelle blik har resulteret i en grundig, nuanceret og indsigtfuld analyse af de muligheder og begrænsninger, som handicappede børn oplever i et institutionaliseret hverdagsliv. På den ene side tilbyder de mange situationsbeskrivelser, hvor børnene interagerer med hinanden og forskellige voksne, nogle sigende øjebliksbilleder af, hvordan tilstedeværelsen af "anderledes" børn håndteres – eller netop ikke håndteres, jf. citatet i indledningen. På den anden side giver diskussionerne af kontekstens betydning indblik i, hvor mange faktorer der i realiteten spiller ind, når succesraten af den sociale integration skal vurderes.

På linie med hovedparten af det omfattende administrative felt, som den sociale lovgivning dækker, er også ansvaret for handicapområdet lagt ud til kommunerne. Det er den enkelte kommune, der skal sørge for, at også børn med handicap modta-

ger et passende institutions-tilbud. Rammerne herfor er sat med serviceloven, der understreger at målet for indsatsen principielt er det samme, uanset hvilke behov det enkelte barn har. Lovgiver udsender hermed, som forfatterne noterer, et kraftigt signal om, at pasningstilbud til handicappede børn skal baseres på principperne om integrering og normalisering. Hvordan dette så i øvrigt skal foregå er langt hen ad vejen op til kommunen selv, hvilket undersøgelsens meget forskellige modeller for integration udmærket illustrerer.

Samtidig anerkendes det i loven, at børn på grund af individuelle vanskeligheder kan have behov for en særlig støttende indsats, eventuelt af mere behandlingsorienteret karakter. Her er løsningen måske ikke at placere barnet i et almindeligt dagtilbud, men nærmere at etablere særlige handicapgrupper eller egentlige institutioner for børn med funktionsnedsættelser. Samlet kan man derfor sige, at indsatsen over for denne gruppe børn allerede i lovgrundlaget udtrykker en modsætning mellem på den ene side ønsket om normalisering, integrering og almenpædagogik – og på den anden nødvendigheden af behandling, særlige støtteforanstaltninger og specialpædagogik.

Denne strukturelt betingede modsætning eller spænding genfindes på institutionsniveau, hvor den tager form af divergerende faglige målsætninger hos henholdsvis det almen- og specialpæ-

dagogiske personale. Lidt firkantet kan man sige, at hvis de specialuddannede støttepædagoger ikke er integreret som en anerkendt og berettiget del af institutions virke, så er der heller ikke gode chancer for, at det pågældende handicappede barn bliver det. Spørgsmålet bliver da, i hvor høj grad det lykkes at inkludere børn med handicap i institutions fællesskab, på trods af de særlige og ofte behandlingskrævende behov, der i udgangspunktet stiller disse børn anderledes end majoriteten.

Resultaterne fra undersøgelsen er relativt nedslående i denne forstand. Selvom de handicappede børns tilstedeværelse accepteres af deres jævnaldrende, så viser det sig som hovedregel, at deres sociale position forbliver perifer. Kun sjældent får de mulighed for at indtage en rolle, som indebærer fuld deltagelse i børnefællesskabet, og dermed lykkes det generelt heller ikke for disse børn at bidrage til at definere aktiviteterne. På den baggrund konkluderes det, at relationerne mellem børn med og uden handicap i overvejende grad *ikke* bærer præg af gensidighed. På trods af lovgivningens intentioner står de handicappede børn hyppigt i en socialt marginaliseret position.

Eftersom disse børn i decentraliseringens navn er overladt til en del skøn og lokale prioriteringer, viser observationsstudiet imidlertid også en betydelig variation i måden at organisere indsatsen på. På den baggrund ud-

peger forfatterne om ikke mønsterinstitutioner – dem er man ikke stødt på, fremgår det – så i hvert fald nogle *mindst ringe* løsninger i et socialt integrationsperspektiv. En organisering med åbne handicapgrupper, hvor man via forskellige integrationsbestrebelse sikrer, at de handicappede børn ikke ender som en institution i institutionen, fremhæves især. Her er indtrykket, at de handicappede børn profiterer af kontakten med hinanden, samtidig med at forudsætningerne for en vis integration er tilstede. Det kræver dog, at støttepædagogen optræder som en katalysator (og ikke en hæmsko) i forhold til fællesskabet, og integrationen fremmes desuden, når et andet barn indtager rollen som *gatekeeper* til institutionens sociale liv.

Til gengæld vender forfatterne sig – ikke overraskende – mod en organiseringsform med lukkede handicapgrupper, da det manglende gensidige kendskab mellem børnene i praksis modvirker de fleste tillob til reel integration. Der spores heller ikke nogen udpræget begejstring for enkeltintegreringsprincippet (1-2 handicappede børn i institutionen), da observationerne peger i retning af, at den hektiske stemning udgør en ofte alt for voldsom udfordring. De handicappede børn har i højere grad end deres jævnaldrende behov for ro, overskuelighed og en vis struktur i hverdagen for at kunne udfolde sig frit.

Blandt andet i kraft af undersøgelsens mange fint re-

gistrerede observationer er det svært som læser at undertrykke en vis indignation undervejs. Det gælder for eksempel den tydelige mangel på forståelse for disse børns særlige behov, som det almenpædagogiske personale udviser i en række sammenhænge. Forestillinger om det "fælles bedste", regler om "lige vilkår for alle" samt fastgroede vaner og rutiner synes at bevirke, at de handicappede børns problemstillinger nemt overses eller ignoreres. Det forekommer også dybt problematisk, at en mængde skønsmæssige valg og prioriteringer bliver afgørende for helt centrale spørgsmål såsom *hvorvidt* det enkelte barn overhovedet kategoriseres som handicappet af forvaltningen, *hvilket pasningstilbud* der i så fald anses som bedst velegnet samt *hvilket niveau* for støtte og behandling der tilbydes.

Forfatterne tegner konturerne af disse problemstillinger uhyre fint, men forholder sig til gengæld ikke til de kritiske spørgsmål, de naturligt afføder. Det ville for eksempel være relevant at diskutere, om lovgivningen rent faktisk er for løs på dette område, hvor vi har at gøre med en meget udsat gruppe mennesker. Et andet spørgsmål, der melder sig, er, om vi overhovedet kan forsvare at overlade børnehavebørn med fysiske og psykiske handicap til et personale uden særlige, pædagogiske kompetencer. Og mere radikalt i forhold til undersøgelsens analytiske indfaldsvinkel kunne man spørge, hvor

vigtig den politiske målsætning om integrering egentlig er for de børn (og deres familier), som det hele handler om. Oftr vi i visse tilfælde børn med et rungende behov for en specialsyet og behandlingsorienteret indsats for i stedet at forfølge den ideologisk bårne ligheds- og normaliseringsstrategi?

Der tages ikke fat på disse kritiske diskussioner i rapporten, hvilket måske er forståeligt, men ikke desto mindre ærgerligt, da en lidt mindre diplomatisk form ville bringe nogle af konsekvenserne af den førte socialpolitik i spil. Det skal dog ikke skygges for, at der er tale om en uhyre interessant undersøgelse, som tilbyder læseren et indblik i en børneverden, der både fascinerer og vækker til eftertanke. Forfatterne er selv inde på, at de vanskeligheder i form af social stigmatisering og reel isolation fra fællesskabet, som mange børn med handicap oplever, ofte ikke udspringer direkte fra funktionsnedsættelsen. Snarere drejer det sig om problemer, som ethvert barn i en sårbar position kan opleve – og, kunne man tilføje, som de fleste børn formentlig oplever, om end ikke i så fortættet form som de her observerede børn. På den måde rummer undersøgelsen også på et mere generelt plan væsentlig indsigt om vilkårene for det institutionelle liv, vores børn i dag skal leve.

Turf Böcker Jakobsen
Sociologisk Institut
Københavns Universitet

Kirsten Just Jeppesen & Anne Nielsen: *Tosprogede småbørn i Danmark*. Rapport nr. 4. fra forløbsundersøgelsen af børn født i 1995. København: Socialforskningsinstituttet 2001(246 sider).

Tosprogede småbørn i Danmark indeholder resultater fra anden fase af en forløbsundersøgelse af 466 etniske minoritetsbørn, der er født i Danmark i 1995. Deres mødre har (eller har haft) statsborgerskab i Tyrkiet, Pakistan eller i det tidligere Jugoslavien – de tre største indvandrerationaliteter fra uden for EU – og i Somalia, Sri Lanka eller Irak – de er tre største flygtningeationaliteter.

Undersøgelsen er den første i sin art, idet der ikke før er gennemført forløbsundersøgelser af etniske minoritetsbørns opvækstvilkår. Bogen er opdelt i 10 kapitler efter temaer og er forsynet med en hel del tal og tabeller.

Formålet med undersøgelsen er (og som er parallel til SFI's forløbsundersøgelse af opvækstvilkårene blandt ca. 5.400 danske børn), at

fremskaffe grundlæggende og talmæssig viden om danske børn og tosprogede børns opvækstvilkår og udvikling her i landet, bl.a. med det formål at forbedre beslutningsgrundlaget for den almene børnepolitik samt den integrationspolitik, der føres over for etniske minoriteter (s.29).

Nogle af de vigtigste resultater er, at danske børn og tosprogede børn hovedsageligt bor sammen med deres biologiske forældre (88 %). Dette tal var imidlertid lidt højere i 1996, hvor data til den første fase af undersøgelsen var indsamlet. Siden da er 5 % familierne opløst. Overraskende angiver både de danske mødre og etniske minoritetsmødrene de samme årsager til skilsmissem: Utroskab, vold i familien, dårlige nerver osv. Skelner man mellem de såkaldte første- og anden generationsindvandrere, viser det sig, at den vold, der udøves i minoritetsfamilierne, primært udøves af den første generation.

Arbejdsløsheden er en vigtig faktor i undersøgelsen af opvækstvilkårene. Der er en mærkbar forskel mellem danske familier og etniske minoritetsfamilier. Selvom der er sket en forbedring, er det fortsat 40 % af mødrene og ca. 30 % af fædrene til tosprogede børn, der er arbejdsløse. Der er dog nogle variationer: Arbejdsløsheden er mindre blandt de yngre forældre end hos den ældre generation af flygtninge/indvandrere. Faktorer som sproglig kunnen og uddannelsesmæssig baggrund kan spille ind. 39 % minoritetsmødrene og 71 % danske mødre vurderer familiens økonomi som "god" eller "særdeles god", og følgelig er der flere minoritetsfamilier end danske familier, der føler afsavn på en række områder som at betale husleje, at gå til tandlæge, at holde ferie og lignende.

Der er en stor grad af sam-

menfald i spørgsmålet om, hvad der vægtes i opdragelsen:

Den egenskab mødrene til de tosprogede børn lægger mest vægt på i opdragelsen af deres børn er selvstændighed, og det gælder i alle seks etniske minoritetsgrupper. Også danske mødre lægger mest vægt på selvstændighed og i endnu højere grad end tosprogede mødre (s. 66).

Således vælger 61 % af etniske minoritetsforældre og 83 % af danske forældre "selvstændighed" som første prioritet i børneopdragelsen. Det ser ud til, at de danske daginstitutioner præger minoritetsforældres holdninger til opdragelse: 67 % af dem med børn i en daginstitution synes, at "selvstændighed" er den vigtigste egenskab, mens den tilsvarende andel kun er 50 % blandt etniske minoritetsforældre, der selv passer børnene.

Alt i alt er der større ligheder end forskelle mellem de værdier, som henholdsvis tosprogede og danske børns mødre synes er vigtige...[d]anske mødre lægger stor set kun vægt på følgende tre egenskaber: selvstændighed, tagen hensyn til andre og ansvarlighed, mens etniske minoritetsmødre lægger vægt på flere forskellige værdier, når de opdrager deres børn (s. 69).

Danske og etniske minoritetsforældre disponerer imidlertid lidt forskelligt, når de skal lære deres børn, hvad der er rigtigt og forkert. 81 % af minoritetsforældrene og 89 % af de danske forældre "fortæller barnet ugentlig at det har gjort noget forkert", og 56 % af minoritetsforældrene og 81 % af de danske forældre "skælder ugentlig barnet ud", mens 15 % af minoritetsforældrene og 3 % af de danske forældre "giver ugentlig et dask over fingrene". Vi ved ikke noget om effekterne af disse opdragesmetoder, og det vil være ønskeligt, hvis dette spørgsmål kunne følges op i undersøgelsens tredje fase.

Minoritetsbørns skole- og institutionsgang har ofte været et politisk spørgsmål. Diskussionerne om, hvilke midler man skulle tage i anvendelse for at få minoritetsforældre til at sende deres børn i daginstitutionerne, har fyldt meget i den aktuelle debat. Selvom dette spørgsmål fortsat fylder en hel del i den politiske debat, er problemet reelt ikke så stort, viser undersøgelsen. Det er nemlig sådan, at ca. 75 % af etniske minoritetsbørn går i en daginstitution, før de starter i skolen. Jo større børnene er, desto hyppigere går de i institutionerne. Det hænger sammen med to forhold: På den ene side mener forældrene, at institutionerne er et sted, hvor barnet lærer det danske sprog, så det kan klare sig i skolen, og på den anden side mener de, at det er bedst for barnet under 3 år at blive passet af familien.

De fleste tosprogede børn

passes sammen med et flertal af danske børn i dagpleje (64 %) og i daginstitutioner (75 %). For visse grupper af børn er der mulighed for at tale deres modersmål i institutionen. Det gælder først og fremmest store etniske minoritetsgrupper som tyrkere og eks. jugoslaver.

I den forbindelse er det vigtigt at gøre opmærksom på, at 27 % af mødre med børn i dagpleje og 10 % med børn i daginstitution oplyser, at barnet ikke må tale sit modersmål ... og yderligere 10 % ved ikke, om barnet må gøre dette i daginstitutionen (s. 92-93).

Men næsten alle forældre med minoritetsbaggrund synes, at deres børn bliver behandlet kærligt nok af de voksne i daginstitutionen, og at børnene er glade for at komme i daginstitutionen. Det gælder også for de danske børn.

Undersøgelsen viser desuden, at såvel de danske børn som de tosprogede børn har en god koncentrationsevne, og køn spiller i den forbindelse ingen rolle. Både de danske mødre og tosprogede mødre synes, at deres drenge er "urolige og omkringsfarende". Begge grupper af mødre synes også, at andre børn gerne vil lege med deres barn, det er hjælpsomt over for andre børn, og det spørger også selvandre børn om de vil lege osv. De har nogle gode egenskaber. Men hvad angår den negative sociale adfærd viser undersøgelsen, at de tospro-

gede børn i højere grad end de danske børn bliver drillet. Ligeledes driller de danske børn lidt mere end de tosprogede børn.

Tosprogede børn under 3½ år er mindre syge end jævnaldrene danske børn. Det skal imidlertid bemærkes, at ca. 25 % af tosprogede børn passes af familien og ikke af en daginstitution, og det kan spille en rolle: De bliver ikke smittet.

De tosprogede børn har sjældnere end de danske børn, 60 % mod 71 %, været hos praktiserende læge på grund af sygdom, mens de øvrige behandlere stort set bruges lige hyppigt (s.185).

Men der er en tendens til, at jo ældre minoritetsbørn bliver, jo mindre prioriterer minoritetsforældrene barnets vaccine.

Tosprogede småbørn i Danmark er en interessant undersøgelse, der viser at forskelle mellem danske forældre og forældre med etniske minoritetsbaggrund ikke er så stor, sådan som det ofte antages og hævdes i de politiske debatter. Man glemmer derfor ofte, at det i bund og grund handler om grundlæggende forhold i en familie: At ønske det bedste for sit barn og forsøge at gøre det bedste for sit barn. Denne grundlæggende forældre-barn relation har ingen etnisk grænse, sådan som debatten i det politiske og mediefeltet giver udtryk for. Dette minder undersøgelsen os om.

Omvendt viser bogen en

række forskelle mellem de danske forældre/børn og etniske minoritetsforældre/børn: Det gælder bl.a. i forhold til arbejdsløshed, til afsavn på en lang række områder, til minoritetsbørns oplevelser af drilleri, og det gælder i forhold til et selvbestaltet forbud mod at tale sit eget sprog i visse institutioner. Det er forskelle, der gør en forskel, og som derfor kræver en politisk intervention.

Der er som nævnt tale om en undersøgelse, der har til formål at fremskaffe grundlæggende og talmæssige viden om minoritetsbørns opvækstvilkår over en periode, og derigennem også at kunne registrere de forandringer der sker undervejs.

I det omfang det har været muligt og relevant har forfatterne lavet henvisninger til den første fase af undersøgelsen. Jeg savner imidlertid til sidst i bogen – siden der er tale om en forløbsundersøgelse – en mere detaljeret gennemgang af forandringerne ved opvækstvilkårene siden den første fase af undersøgelsen. Det ville være en god "service" for læseren, der til enhver tid kan læse den første undersøgelse; *Etniske minoritetsbørn i Danmark – det første leveår*. SFI, 1998 af de samme forfattere.

Bogen er et godt udgangspunkt for et viderestudium af børnefamilier med etnisk minoritetsbaggrund, fordi denne på den ene side besvarer en lang række spørgsmål, som cirkulerer rundt i de politiske og offentlige kredse, og på den anden side rejser bogen en serie af nye

spørgsmål, som kun kan besvares ved længerevarende kvalitative studier i minoritetsfamiliers livsverden.

Üzeyir Tireli
Højvangseminariet

Karen-Lise Johansen: *Muslimske stemmer: Religiøs forandring blandt unge muslimer i Danmark. København: Akademisk Forlag 2002 (174 sider).*

Antallet af muslimer, der bor i Danmark, er der varierende bud på (tal mellem 140.000 – 200.000 nævnes, ofte ukritisk), men lige meget hvor stort eller lille dette antal er, ændrer det ikke ved, at islam som religion og muslimer som mennesker og medborgere har slået rod i Danmark. Men hvad er denne religiøse minoritets kendetegn, hvordan praktiseres islam i Danmark og hvordan forholder herboende muslimer sig til det danske samfund? Ikke mindst i en post 11. september æra, hvor frygten for islam synes fremherskende, er der brug for at få styr på disse spørgsmål, såvel inden for en akademisk såvel som i en almen diskurs.

I dette klima er Karen-Lise Johansens bog mere end velkommen. Dens beskrivelse af, hvad det vil sige at være ung praktiserende muslim i Danmark, baseret på præsentation og analyse af interviewmateriale med de unge selv, og gennemgang af mus-

limske ungdomsforeninger i en dansk kontekst, vækker stof til eftertanke, som der længe har været brug for. Antallet af bøger, skrevet om islam i en dansk kontekst og på videnskabeligt grundlag, kan tælles på en hånd eller to, selvom begivenheden 11. september 2002 synes at være ved at ændre noget.

Bogen er som sådan en omarbejdet udgave af Karen-Lise Johansens (KLJ) specialeafhandling i religionsvidenskab ved Aarhus universitet. Den bygger på et feltarbejde blandt unge muslimer, som hovedsageligt fandt sted i Århus og København i september 2000. Hvad der særligt har vægt i beskrivelsen, er det materiale, som forfatteren har tilvejebragt igennem interviews, hvilket gør bogens titel – *muslimske stemmer* – ganske relevant. Det er på baggrund af, hvad de unge siger, at analyser og konklusioner foretages. Der nævnes indledningsvis, at kontakter med interviewpersonerne særligt er etableret via KLJs studenterjob i Uddannelsesafdelingen for flygtninge og indvandrere ved Arbejdsmarkedsnetværk i Århus kommune, samt personlige bekendtskaber med muslimske studerende (side 8). Her savner man en uddybning. På hvilke måde hjalp hendes studenterjob hende? Hvad mener hun med personlige bekendtskaber? Var hendes tilgang til informanter af betydning for de ting, som de sagde til hende, og hvordan? Ligeledes mangler der en beskrivelse af anvendelse og tilgang til det materiale, som forfatteren har hentet fra

DFC (Danmarks Forenede Cybermuslimer) – en dansk internetliste, der både frekventeres af muslimer og ikke-muslimer.

Hvad er det så for muslimske stemmer i bogen, som høres? Indledningsvis understreger forfatteren, at det ikke er alle stemmer, som kommer frem. Fokus er på studerende og højtuddannede muslimer, eftersom det antages, at der her

findes et velartikuleret islamudtryk, der klart beskriver de mønstre og trends, der er aktuelle ved unge praktiserende muslimers tilgang til islam (side 7).

Der er tale om “danske muslimer,” forstået som en gruppe af unge, som har boet det meste af deres liv i Danmark, som

foles sig som danskere, og som har langt større tilknytningsforhold til Danmark end det land, som deres forældre oprindeligt kom fra (side 13).

Dette perspektiv løber som en rød tråd igennem hele værket. Ikke blot hvad terminologi angår, men også i forhold til de problemstillinger, som tages op. Hvilken indflydelse har det danske samfund på de unges måder at praktisere islam på? Hvorledes forankres islam i en dansk kontekst? Projektet er ikke at se på, hvad som skiller, men hvad der forener. Når de unge i forskellige sammenhænge fremsætter

krav om, at der tages hensyn til deres religion, er der ikke tale om, at de afviser samfundsmæssig deltagelse eller "danske værdier." Snarere er der tale om, at de betragter Danmark som deres hjem, og derfor

ønsker at skabe nogle rammer, der gør det muligt for dem at leve efter deres religiøse overbevisning i harmoni med tilværelsen i Danmark ... og desuden forventer at... deres [dvs. det danske] samfund bistår med at tilvejebringe disse forhold (side 53).

Men hvad er det så for en islam og en islamisk identitet, som produceres i en dansk kontekst? En faktor, som KLJ særligt fremhæver, er betydningen af, at islam kun i ringe grad er en del af en offentlig – almen – referenceramme. Religiøs praksis bliver således et resultat af personligt engagement. Islam bliver et valg. Godt nok er det af stor betydning, at man er opvokset i et muslimsk hjem, men den reflekterede personlige overbevisning er af større betydning end ureflekterede (traditionelle) mønstre for, hvad man gør. Islam strukturerer ikke naturligt de unges liv: De vælger at lade den strukturere, og hvor stor effekt religionen skal have på deres daglige liv. KLJ beskriver, med reference til Anthony Giddens, denne adfærd som en konsekvens af en *aftraditionaliseringssproces*. Hvor forældregenerationen i de lande, som de kom fra, oplevede

islam som en naturlig del af hverdagen, er islamisk livsførelse for deres børn én mulighed blandt mange. Dette medfører både tvivl og usikkerhed, men også større religiøs bevidsthed og refleksion. Som muslim i et ikke-muslimsk samfund må man kunne redegøre for sin religiøse observans. Her kommer der endnu en faktor i etableringen af en (dansk) islamisk identitet ind i billedet. Omverdenens kritik af islam samtidigt med dennes forventning om, at de, der repræsenterer denne religion, kan give velfunderede teologiske svar på tiltale, accentuerer yderligere betydningen af en velfunderet viden om islam.

Den sidste faktor af betydning i etableringen af en islamisk identitet, og de unges islamforståelse er de kontakter og venskaber, som de knytter med unge muslimer af andre etniske og nationale baggrunde. Herved skabes en tværnational tolkning af islam, forstået på den måde, at kulturelle forudsætninger (fx fra oprindelseslandene) sies bort fra islamisk fortolkning og praksis, som dermed kommer til at fremstå autentisk. Dette er, hvad de unge hævder at opnå i en dansk kontekst: En dybere forståelse af hvad islam virkelig drejer sig om. Koranen og Sunnaen (traditionen om Profeten Muhammads livsførelse) står i centrum, ikke hvad tidligere generationer fra Pakistan og Tyrkiet mener og tror. De unge tolker selvstændigt de religiøse kilder, ofte uden hensyntagen til traditionelle autoriteter.

Betydningen af individets stillingtagen og refleksion er atter tydelig. KLJ problematiserer kort, at det, som de unge kalder sand islam, fri for kulturel bagage i stor udstrækning er præget af opvæksten i det danske samfund (side 86). Her havde det været på sin plads med yderligere uddybning, for hvad er det egentligt, der driver denne diskurs? Hvorfor er det vigtigt for de unge at argumentere for en islam, som er rensset for kultur, som er forenelig med menneskerettigheder, demokrati, lighed mellem kønnene, naturvidenskab, osv.? Har vi at gøre med apologetik eller med religionens tilpasningsevne i moderne og postmoderne samfund?

KLJ viser i sin bog, at det ikke nødvendigvis er antimoderne eller middelalderligt at være praktiserende muslim i det danske samfund. Men hun modsætter sig, at denne deltagelse medfører en sekularisering af såvel budskab som praksis, og kan skabe klarhed over de unges forhold til islam (side 69ff). For det første fordi de unge selv mener, at en privatiseret og sekulariseret islam strider mod autentisk islam. Hvor en sekulariseringsteoretiker som Bryan Wilson argumenterer, at sekulariseringen betyder, at mennesket bruger mindre tid på metafysiske betragtninger, og at religionen mister sin rolle som legitimerende faktor i det sociale rum, så påpeger KJL, at disse processer ikke er at finde blandt praktiserende muslimer i Danmark, og at det kan

diskuteres, hvorvidt de i det hele taget er dominerende i senmoderne samfund. Dog er det tydeligt i hele forfatterens beskrivelse, at begreber og processer som individualisering og rationalisering af islam er betydningsfulde i en vestlig kontekst. Spørgsmålet er således, om sekulariseringsbegrebet ikke fejes for hurtigt af banen, eller at der i det mindste burde opsættes en alternativ forklaringsmodel til, hvad vi har med at gøre. Hvordan positionerer en individualisering/rationalisering af religionen sig imellem feltet sekularisering og det modsatte?

En betydningsfuld pointe i bogen er, at selvom formel rituel praksis (fx de rituelle bønner) stadigvæk er af betydning, så medfører individualiseringsprocessen, at der i større grad kommer fokus på etisk praksis. Dette skyldes til dels, at det kan være svært at finde tid og rum til fx de fem bønner i ens hverdag. Men ligeledes har det betydning, at de unges adfærd i det offentlige rum er en fredsommelig måde at formidle budskabet om deres tro på. At vise, at islam ikke er Danmark fremmed. Engagement i tro og samfund på én og samme tid kan fx få nogle unge muslimer til at engagere sig i politik. Nogle engagerer sig i muslimske ungdomsforeninger (her giver forfatteren en god, kortfattet gennemgang), hvorved de både deler deres personlige engagement i religionen med andre, samtidigt med at de arbejder for at institutionalisere, synliggøre og skabe anerkendelse for,

islam i det danske samfund. En undtagelse fra dette engagement i samfundet er dog *Hizb ut-Tahrir*, som ofte er blevet debatteret i den danske presse, og som forfatteren giver en kort beskrivelse af. Men hvorfor nogle unge muslimer tiltrækkes af én tolkning af islam og nogle af en anden, kommer forfatteren ikke nærmere ind på.

KLJs bog indeholder mange gode og væsentlige pointer om islam i Danmark. Analyserne er velgennemtænkte, og udvalget af citater rammende. Men loyaliteten over for disse citater og de personer, som fremsiger dem, er måske bogens største svaghed. Særligt de gentagne udfald mod forældregenerationen er betænkelig. Når det fx hævdes, at

der er begyndt at ske en transformation af religiositeten og islamforståelsen blandt indvandreneres børn (side 14),

at

[m]istilliden til det danske samfund fik mange af forældrene til at reducere islam til regler og forbud (side 47)

eller at det

kan konstateres, at de unge uundgåeligt er præget af de lokale traditioner, der er opretholdt i hjemmet. De har imidlertid et andet reflekteret forhold til disse traditioner end forældrene har (side 87),

så må man spørge, på baggrund af hvilket materiale, disse konstateringer foretages? Det fremgår intetsteds i bogen, at forældrene selv er interviewet, og derfor må man antage, at det er de unges betragtninger, forfatteren bygger videre på. Men hvorfor beskriver de unge forældrenes islamforståelse som manglende udvikling og refleksion? KLJ nævner, at de unge i deres islamiske engagement udfører et oprør mod forældrene, men hvordan og hvorfor? Hvad er det, som de ønsker at opnå ved at lægge afstand til forældregenerationen? Her kunne analysen og ikke mindst en større distance til materialet have givet en yderligere dimension på, hvad der foregår. Ikke mindst, hvis distancen til forældrene er et forsøg på at forsvare sin egen plads i det danske samfund.

Ligeledes havde det været værd at inddrage betragtninger om såkaldte "stereotype formuleringer" af islam i en dansk kontekst. Når en muslimsk kvinde i Danmark formulerer sit valg af *hijab* (tørklæde), gøres dette ofte efter en bestemt skabelon. Fx er det personlige valg vigtigt. Det er vigtigt at fremhæve, at man selv valgte *hijab*, fordi man anså det for en religiøs forpligtelse. Her kunne forfatteren have trukket på andre monografier og antologier om islam i Vesten, som er udgivet i Europa og USA. Hvad er det, som fremkalder retoriske ligheder? Her har vi vel at gøre med en større diskurs, som ikke alene er national, men inddrager et

større transnationalt forhold imellem vestlige nationalstater og deres muslimske minoriteter?

Endelig kunne man have ønsket, at bogen reflekterede over den indflydelse, som islamiske tolkningsmodeller og islamiske bevægelser med historisk rod uden for Vesten, fx *Ikhwan Muslimun* og *Jamaat Islami*, kan have for unge vestlige muslimers tolkning. Også for disse bevægelser er islam som etisk og moralsk praksis og den direkte tolkning af Koran og Sunna vigtig. På samme måde som man ikke længere kan differentiere klart mellem "dansk" og "islamisk" (for man kan være begge dele, på en gang), er der vigtige transnationale påvirkninger både den ene og den anden vej mellem muslimer i Vesten og i de lande, som mange af dem har oprindelse i.

Disse kommentarer ændrer dog ikke på det faktum, at Karen-Lise Johansen har skrevet en fin og væsentlig bog om islam i Danmark, relevant for alle, der vil vide mere om en voksende religiøs minoritetsgruppe i dette land.

Garbi Schmidt
Socialforskningsinstituttet

Louise Chawla (ed.):
Growing Up in an Urbanising World.
Paris: Unesco Publishing/Earthscan Publications 2002
(254 sider).

David Driskell:
Creating Better Cities with Children and Youth – a manual for participation.
Paris: Unesco Publishing/Earthscan Publications 2002
(208 sider).

Growing Up in Cities var og er titlen på et omfattende internationalt studie af børn og bymiljøer. Det blev udtænkt og udført tilbage i 1970'erne med byplanlæggeren Kevin Lynch som den centrale dynamo. Bystudiet omfattede fire byer fra landene Australien, Polen, Mexico og USA og var i mange år det hovedværk, som arkitekter og byplanlæggere tyede til, når de ønskede sig indsigt i børns urbane opvækstmiljø.

Sidst i 1990'erne blev *Growing Up in Cities* genoplivet. Men nu i en endnu mere omfattende version. Det nye studie omfatter bystudier fra lavindkomst-områder i otte lande: Argentina, Australien, UK, Indien, Norge, Polen, Sydafrika og USA. Det er dette studie, baseret på 3 års feltarbejde fra 1996-1998, der nu er blevet publiceret med titlen *Growing Up in an Urbanising World* og med Louise Chawla som redaktør. Man må antage, at dette studie – i lighed med Lynch's gamle

projekt – vil vække inspiration og få indflydelse i byplanlægger kredse og blandt by- og barndomssociologer rundt omkring i verden de kommende år. Det er under alle omstændigheder et interessant og væsentligt projekt, der hermed er blevet tilgængeligt, og som indeholder mange erfaringer til videre refleksion for de arkitekter, planlæggere, forvaltningsfolk, administratorer, barndomssociologer, børneforskere og andre, for hvem børns urbanitetsmæssige vilkår er et område, der ligger dem på sinde. At flere af delstudierne er gjort i udviklingslande, hvis geografi og kultur er meget forskellig fra den hjemlige, virker under læsningen perspektiverende og stimulerende.

Growing Up in an Urbanising World består af 10 kapitler. Et introduktionskapitel og dernæst et kapitel om projektforløbet i hvert af de 8 deltagende lande – samt et konklusionskapitel. Hertil kommer et vigtigt appendix, der kort beretter om de anvendte metoder, som i meget vidt omfang inddrager og aktiverer børneinformanterne (idet børnene laver områdekort, fotograferer, er tur-guider, laver interviews, deltager i workshops, o. lign.). Ligesom i det gamle projekt fra 70'erne initieret af Lynch er begrebet "deltagelse" i dette nye projekt blevet et helt centralt greb.

Lynch var "dengang" optaget af, hvordan en folkelig båret form for byudvikling kunne hjælpe til at gøre byudviklingen mere human og engagerende. I forbindelse

med at forstå, hvordan byboernes by-billede, by-orientering og byliv udviklede og formede sig, var han meget interesseret i at arbejde med børn. Hans ide var, at en undersøgelse måtte udføres på et niveau, der nøje svarer til, hvordan folk agerer i hverdagen, og hvordan man selv kan være med til at forme udviklingen. Der lå en form for holisme bag hans forståelse af by-miljø, og 70er-projektet søgte i denne ånd at dokumentere, hvordan børn bruger deres lokale kvarter og by-miljø samt hvordan by-miljøet påvirker børnenes liv. På baggrund af projektets "resultater" kom Lynch med flere anbefalinger:

- at mindske eller adskille trafikken fra de områder i byen hvor børn lever, leger og mødes,
- at ubenyttede byrum kunne benyttes og bruges af børn,
- at børn universelt ønsker flere træer i deres nærmiljø,
- at børn foretrak rum med klar social karakter, værdsatte lokale festligheder,
- at børn var bevidste om og stolte af lokale historiske vartegn.

Imidlertid synes realiteten nu mere end 25 år efter Lynch's anbefalinger at gå i den modsatte retning. De allerfleste byrum er domineret af trafik i gaderne. Ubenyttede steder og offentlige rum indrettes ikke til børn, men opleves snarere uvelkomne og truende. Børns store appetit på træer og grønne områder deles langt fra af politikere og planlæggere. Børns bevægelsesrum

indskrænkes i dag snarere end det udvides, – og deltages-baseret forskning, hvor børn søges inddraget i by-udvikling og byplanlægning, bare sker uhyre sjældent.

Siden 70erne har vedtagelsen af den internationale børne-konvention betydet, at der til forskel fra i 70erne nu foreligger en række bestemmelser, der påpeger, at børn både har ret til at blive hørt, inddraget og deltage i spørgsmål, der angår deres liv. Hvor det oprindelige projekt aldrig bevægede sig hinsides forskningsstadiet, der har det nye projekt med varierende succes bevæget sig videre med forskellige grader af inddragelse og deltagelse. Dette er der igennem bogen mange eksempler på.

Imidlertid har det nye projekt også vist, at en gennemgående erfaring fra alle de 8 lande var, at de deltagende børn, der var involveret i projektet, stærkt tvivlede på, at de voksne, der har magt og indflydelse på byudviklingen, virkelig vil lytte på dem eller tage deres ideer alvorligt.

Erfaringerne har dog også vist, at de deltagende børn havde seriøse og vigtige betragtninger over deres by-miljø at bidrage med. Først og fremmest kender børn almindeligvis deres kvarter og nærmiljø vældig godt. Da de lever i det og bruger det på en anden måde end mange voksne, har de også andre informationer og en anden viden om kvarteret at give videre. Dernæst har mange en del forslag til, hvordan man kan gøre sit lokalområde

bedre. De fleste forslag, som børn kommer med, drejer sig om små-skala forhold. De kan f.eks. stille forslag om at få fjernet affald og skidt i lokalområdet, at renovere offentlige pladser og steder i byen, at beskytte de eksisterende træer og at få plantet nye, o. lign. Men bornene i projektet er også kommet med forslag, der gik langt ud over det enkelte områdes formåen: at få rensset den forurenede flod, at få reduceret trafikken, at få skabt job til alle arbejdsløse i nærmiljøet, o.lign.

Det nye *Growing Up in an Urbanising World* har haft tre overordnede mål:

- at samle information om børns nutidige byerfaringer,
- at udvikle modeller for forsknings- og deltagelses-baseret by-planlægning, hvor børn har indflydelse på lokal-samfunds- og bykvartersudvikling,
- at sammenligne nutidens betingelser for børns liv i byer med betingelserne fra for 25 år siden, hvor det var muligt.

Naturligvis er der meget stor forskel på at bo f.eks. i en bydel i Johannesburg, Warschawa, BounosAires, Melbourne, Northampton, Oakland, Bangalore eller Trondheim. Men alligevel synes der at være nogle gennemgående forhold, der går igen i børns vurderinger. Disse viste sig i relation til de følgende spørgsmål, som de 10-15årige i de 8 byer blev inddraget i:

- hvordan vil du beskrive det område du bor i?
- hvor kan du bedst lide at være i dit område?

- er der steder du ikke kan lide at gå hen?

- er der farlige steder?

- findes der steder, du føler som dit?

- er der steder du føler dig fremmed?

- synes du området har ændret sig? Hvis ja – til det bedre eller det dårligere?

Hvis disse og andre spørgsmål overvejende blev besvaret i negative termer, da blev lokalmiljøet vurderet negativt og som et, der tendentielt svigtede børnene. Men som sagt var projektet ikke et enkelt udforskningsprojekt, hvor forskerne blot har interviewet en række børn. Projektet har i langt højere grad haft karakter af aktionsforsknings-projekt, hvor forskere og projektmedarbejdere sammen med børnene har udforsket børnenes bykvarter ved bl.a. at lade børnene lave guidede ture for forskerne rundt i kvarteret, lade børnene fotografere fra det de fandt centralt og vigtigt i deres kvarter, lade børnene indsamle informationer, lade børnene interviewe andre beboere, lade børnene fortælle og formidle deres indsigter og holdninger videre til offentligheden, og meget andet.

Af de otte steder i projektet, var børnene mest tilfredse med deres lokalmiljø i:

- Indien hvor de boede i et selvbygget fattigt område,

- Buenos Aires, hvor de boede i et ældre område med historisk relation til tangoen,

- Warschawa i et arbejderkvarter,

- Trondheim hvor børnene kom fra to forskellige kvarterer.

Mens de børn, der kom fra Northhampton, var markant delte i deres holdninger. Det er ikke muligt inden for denne anmeldelses rammer nærmere at beskrive de fysiske, sociale og kulturelle forhold i disse kvarterer. Men børnenes tilfredshed drejede sig om, at de altovervejende følte sig sikre og var fri til at bevæge sig omkring, at den sociale integration var af en sådan beskaffenhed, at de generelt følte de boede i et venligt område, hvor de havde frihed og accept til at bruge de offentlige steder, at der var et vist udbud af interessante og varierede steder, hvor man kunne mødes med sine venner og lege/være uformelt, og hvor børnene var til stede i gadebilledet.

I de fire øvrige by-kvarterer i Northhampton, Melbourne, Oakland og Johannesburg følte børnene sig ikke integrerede, men mere eller mindre fremmede, uvelkomne, angstfulde. Disse kvarterer udviste således forskellige grader af social eksklusion, kedsomhed, ligesom børnene følte sig stigmatiseret ud fra deres etnicitet eller beskyldninger for kriminalitet, vold, o.a.

Med hensyn til erfaringerne vedrørende børnenes aktive deltagelse, bliver det påpeget, at den allermest vigtige forudsætning er, at der lyttes seriøst til det børnene har at berette. En forskning, der benytter forskellige metodiske redskaber til aktiv lytten og fremdragen af den viden og de vurderinger børnene besidder, er derfor helt afgørende. Det afgørende for at kunne inddrage

børnene aktivt og lade dem være deltagende i byudvikling er imidlertid, at der findes voksne rundt omkring, der vil forpligte sig selv på inddragelse af børnene. Børns deltagelse handler derfor i udpræget grad om at få etableret et partnerskab mellem børn og voksne. Med så engagerede voksne, som de der indgik i de 8 delprojekter, er det ikke underligt, at projektet har fremdraget mange tankevækkende erfaringer og informationer om børns liv i byerne. Til gengæld kan man være noget skeptisk overfor, hvorvidt det vil lykkes at omsætte inspirationerne i fremtidig by-udvikling under nutidens ofte neo-liberale betingelser.

Men for dem, der er interesseret i at inddrage børn aktivt i byudvikling, er den anden af de to nævnte bøger – *Creating Better Cities with Children and Youth – a manual for participation* – blevet lavet. Den må således betragtes, som en ledsagende manual til *Growing Up in an Urbanising World*. Manualen er baseret på erfaringerne fra den forskningsmetodologi, der har ligget til grund for studierne i *Growing Up in an Urbanising World*. Desuden bygger den på det samme børnesyn og på de overvejelser, refleksioner og vurderinger, som børnene i de nævnte by-studier er fremkommet med.

I forordet til *Creating Better Cities with Children and Youth – a manual for participation* fremføres bogens overordnede intention. Her siges det bl.a., at børn og unge sjældent involveres i konstruk-

tionen af deres miljø, bl.a. fordi de betragtes som for uerfarne, urealistiske, ukvalificerede. Men forfatteren til manualen, David Driskell er af den overbevisning, at det er helt essentielt at komme i forbindelse med og ind i børnenes ideer og refleksioner, og at få børn og unge inddraget i fremtidig by-planlægning for at kunne forbedre byerne.

Bog-manualen har 7 kapitler, der bl.a. omfatter emnerne; "børn og unges deltagelse", "hvordan man organiserer et deltagelsesprojekt", "hvordan man designer processen", "redskaber til deltagelse" og "hvordan man får tingene til at ske". Manualen viser både via sin overordnede ide, sine begreber og refleksioner, samt de forskellige metoder og gode råd der ses ud af, hvordan man kan assistere børn og unge i at blive hørt, og hvordan børn og unge kan inddrages seriøst af de, som befinder sig i politikken og planlægningens magtpositioner.

Bogens hovedsynspunkt er, at en af de mest effektive strategier til at få skabt nogle bedre byer på rundt omkring i verden, er ved at lade børn deltage aktivt i de processer, hvorigennem byer planlægges, moderniseres og forandres. I den forbindelse er det nødvendigt at lytte til, hvad der siges, at respektere forskellige meninger, udvikle evnen til kritisk tænkning, at inddrage bør og at hjælpe dem til at evaluere og reflektere over den viden, de besidder om deres by og bolig-miljø.

Driskell, der er inspireret af steds- og miljø-psykologiens Grand Old Man; Roger Hart, er ligesom Hart meget opmærksom på faren ved at inddrage børn i by-projekter, hvor børnene blot bruges manipulerende og som "dekoration" af politikere, der vil smykke sig med billige børnepoint. Driskell gør sig derfor til fortæller for metoder, hvor børns inddragelse må og skal være seriøs og reel – vel vidende, at metoder ikke i sig selv kan sikre, at børn ikke manipuleres. Bl.a. derfor er der fokus på etiske problemstillinger, for som det siges, naturen af relationen mellem børn og voksne er, at de voksne har en magt, børnene ikke har. Det værste man som altruistisk voksen kan gøre, er, at lade som om, der ikke eksisterer magt i relationen, for det gør der. På det relationelle plan drejer magt sig desuden ikke kun om, hvordan man agerer som individ. Det drejer sig også om, hvordan man opfattes af børnene. Et af bogens store løfter er, at det både er børnene, mennesker i det øvrige lokalmiljø, planlæggere samt politikere, der får gavn og glæde af børns deltagelse.

Der skal naturligvis en god portion optimisk og håbe-fuld tro på den slags budskaber. På den anden side kan det være nødvendigt at køre i dette "hoje gear", hvis forholdene skal ændres og børnene inddrages i højere grad end nu, hvor de oftest blot forbliver leverandører af muntre og fantasifulde børnetegninger, som planlæggerne alligevel aldrig får ind-

draget. Bogens styrke og svaghed er, at den er rettet mod inddragelse af børn i "hele" verden. Men børns inddragelsesbetingelser og vilkår er vel netop så forskellige rundt omkring på kloden, at manualen på trods af at være ganske omfattende – alligevel er så almen, at det særlige og det specifikke, der adskiller Brøndby fra Bombay og Nanortalik fra Nairobi og som vil præge enhver børneinddragelsesproces de pågældende steder, ikke rigtig bliver drøftet. Omvendt er manualen, så vidt jeg kan bedømme det, den mest omfattende og veldesignede guide, der til dato er lavet i deltagelsesdemokratiets ånd omkring børneinddragelse i by-udvikling, – og det kan man da kun hilse velkommen.

Kim Rasmussen
Roskilde Universitetscenter

Bognoter

Tine Egelund & Anne-Dorthe Hestbæk: *Anbringelse af børn og unge uden for hjemmet. En forskningsoversigt.* København: Socialforskningsinstituttet 2003 (402 sider).

Denne bog er uundværlig for alle, der arbejder med anbringelse af børn og unge – det være sig forskningsmæssigt, som socialarbejder i en socialforvaltning, som medlem af det kommunale børn- og ungeudvalg, der skal forholde sig til en mulig anbringelse af et barn uden for hjemmet eller som kommunalpolitiker, der skal tilvejebringe grundlaget herfor – for slet ikke at tale om de berørte børn og unge, forældre og plejeforældre. Vi andre har også stor nytte og gavn af et veldokumenteret indblik i en problematik, der i en dansk sammenhæng omfatter 14.000 børn og unge mellem 0 og 23 år anbragt uden for hjemmet og vurderet til at koste samfundet 6,5 mia. kr. om året, ligesom det giver stof til eftertanke, når forfatterne må

konstatere, at vi i en dansk sammenhæng ved meget lidt om, hvilke indsatser på området, der virker hvordan. Der mangler ganske enkelt dansk forskning, der kan bekræfte – eller afkræfte, hvad udenlandske undersøgelser har påvist.

Forskningsoversigten udspringer af Socialministeriets projekt "Kvalitet i anbringelsesarbejdet med børn og unge" og sammenfatter ikke mindre end 650 empiriske studier af anbringelse uden for hjemmet. Oversigten omfatter primært forskning fra Danmark, Norge og Sverige – uanset hvornår denne forskning er gennemført, og britiske studier publiceret efter 1980. Det må af gode grunde være den eksisterende forskning, der bestemmer forskningsoversigtens indholdsmæssige temaer, idet der dog også løbende gøres opmærksom på forskningsmæssigt dårligt belyste områder, ligesom der gøres rede for modstridende forskningsresultater. Dette betyder, at følgende temaer kan belyses: Anbragte børns sociale baggrund; effekter af anbringelse; anbragte børns skolegang; anbringelsens stabilitet; anbragte børns kon-

takt med biologiske forældre; børn og forældres syn på anbringelsen; udslusning og efterværn; socialarbejdernes rolle i anbringelsesfasen og kvalitet i anbringelsen. I det afsluttende kapitel samles der op på, hvilke temaer der er forskningsmæssigt velbelyste respektive underbelyste, og hvilke områder, der i dansk sammenhæng påkalder sig særlig opmærksomhed.

Det er velkendt, at anbragte børn kommer fra familier, der på en række socioøkonomiske områder er dårligt stillede, ligesom anbragte børns familier ofte er kendetegnet ved ophobning af sociale problemer som misbrug, vold, dårligt psykisk helbred. Dette er jo ikke overraskende, da det jo netop er sådanne forhold, der foranlediger, at en forvaltning træffer beslutning om en anbringelse. Mere interessant er spørgsmålene om, hvordan de forskellige former for anbringelse og de forskellige momenter i anbringelsesforløbet virker i henseende til de særlige behov og problemer, som gruppen af anbragte børn har. De internationale forskningsresultater viser, at anbringelse uden for

hjemmet ikke i sig selv ud-
ligner følgerne af de op-
vækstvilkår, de dårligt stil-
lede børn bliver fjernet fra.
Under anbringelsen er der
den klare tendens, at an-
bragte børn har forholdsvis
mange problemer i forhold
til børn, de kan sammenlignes
med. De har markant større
skoleproblemer ind-
læringsmæssigt og socialt.
Mange udviser antisocial ad-
færd og har psykiske proble-
mer, ligesom mange har
konfliktfyldte relationer til
andre børn og voksne. Ikke
desto mindre må man i ud-
gangspunktet forvente, at
nogle anbringelser forløber
bedre end andre, men vi ved
blot ikke meget om, hvad der
i en dansk sammenhæng sker
med de 14.000 børn og unge,
hvoraf knap halvdelen er
anbragt i familiepleje, en fjer-
dedel på døgninstitution og
resten på andre opholds-
steder, kost- og efterskoler.
Hvad fungerer godt, og hvad
fungerer mindre godt, hvad
kunne gøres anderledes, og
hvad sker der, når anbringel-
sen ophører.

Forfatterne understreger i
denne sammenhæng, at fa-

miliepleje i egen slægt er re-
lativ fremmed for dansk
praksis i anbringelsessager,
hvorfor der heller ikke fore-
ligger forskning herom.
Udenlandsk forskning giver
imidlertid grund til opmun-
tring. Der optræder færre
sammenbrud ved denne
form for anbringelser, hvor
det iøvrigt er veldokumen-
teret, at mange anbringelser
– op til 40-50% – bryder sam-
men og ikke kan gennemfø-
res. Ved anbringelse i fami-
liepleje i egen slægt har bør-
nene lettere adgang til og
mere kontakt med de biolo-
giske forældre. Begge parter
ser ud til i større omfang at
overkomme de problemer,
der opstår. Begge parter har
større forventninger til, at
plejeforholdet vil forløbe sta-
bilt og måske permanent
gennem hele barnets op-
vækst. Man må endvidere
kunne forvente, at børn i fa-
miliepleje i egen slægt i min-
dre omfang oplever eksis-
tentielle konflikter, som el-
lers er typisk, når et barn i
forbindelse med anbringelse
udsættes for tab af familie.
Meget tyder derfor på, at
dette er en overset mulighed

i en dansk sammenhæng og
er blot ét eksempel på en an-
befaling, som forfatterne
selv har tilvejebragt et solidt
grundlag for at kunne frem-
føre. De understreger også,
at efterværn er et felt, der
vides meget lidt om, ligesom
de fremhæver, at de profes-
sionelle ofte lader bornene
alene med de eksistentielle
konflikter, som kan være en
integreret bestanddel af en
anbringelse. Der er ganske
enkelt et markant behov for
forskning, som går i dybden
med, hvordan anbringelse
opleves fra børnehøjde - Ef-
ter at vi nu har fået denne
grundige og veldokumente-
rede forskningsoversigt lagt
på bordet, er der ikke læn-
gere nogen undskyldning
for, at forskersamfundet og
relevante bevilgende myn-
digheder fortsat udviser
mangel på interesse og ini-
tiativ, hvad angår dansk
forskning omkring anbrin-
gelse af børn og unge.

Allan Madsen
Sociologisk Institut
Københavns Universitet